

<https://doi.org/10.18778/1644-857X.20.01.08>

PRZEMYSŁAW WAINGERTNER

UNIWERSYTET ŁÓDZKI / UNIVERSITY OF ŁÓDŹ

 <https://orcid.org/0000-0001-8127-5820>

Polskie ugrupowania polityczne wobec postaw młodzieży Królestwa Kongresowego w okresie rewolucji 1905 r., strajku szkolnego i bojkotu szkół rosyjskich*

ABSTRACT

Polish political groupings and the mindset of the youth in the Congress Kingdom of Poland during the Revolution of 1905, the school strike and the boycott of the Russian schools

IN this article, an attempt was made to answer questions about the place that the attitudes and activity of the generation growing up in the Kingdom of Poland occupied in the reflection and actions of Polish political elites, concentrated in groups and environments, operating in Polish lands in the first dozen years of the twentieth century – during the period appointed in Congress by the outbreak of the Revolution of 1905 and the school strike and the expiration of the program boycott of the Russian school. In the text, the reader will find answers to two fundamental questions: how did the political parties relate to the attitudes and public activity of this young generation, assess its political maturity, as well as the value and effectiveness of the actions taken by young people? What place for representatives of the young generation predicted politicians in their own partisanship and what role did they allocate to them? The above analyses covered public appearances and the press of the most important Polish political groups of the time: the National Democracy, the Polish Socialist Party (PPS), the Social Democracy of the Kingdom of Poland and Lithuania (SDKPiL) and conservative circles. On the basis of the research, it should be noted that the conservatives condemned the “immature” representatives of the younger generation of the

* Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Szlakami Polski Niepodległej” w latach 2018–2023, nr projektu 01SPN 17 0020 18. Kwota finansowania – 751 222 zł.

Kingdom of Poland, participating in the strike and boycott of the Russian school, remaining opponents of the idea of revolution. The nationalists saw in the strike a manifestation of a “reckless” rebellion against a “realistic” policy. Socialists welcomed the political activism of the young generation. However, the dogmatic attitude of the SDKPiL was characteristic, which was different from other groups on the left. The party supported the involvement of young people in the fight “on the streets” for the victory of the revolution, while the school strike was regarded as noteworthy when it intensified the “revolutionary uproar” and when young people raised social slogans. Social Democrats, on the other hand, opposed a subsequent boycott, undertaken in the name of national and educational slogans, when a wave of revolutionary speeches fell – which could favor the sympathies of young people, directed towards other Polish political groups.

Keywords: Revolution of 1905, school strike 1905, history of Poland in the 20th century

STRESZCZENIE

W artykule została podjęta próba odpowiedzi na pytania o miejsce, jakie postawy i aktywność dorastającego w Królestwie Polskim pokolenia zajmowały w refleksji i działaniach polskich elit politycznych, skupionych w ugrupowaniach i środowiskach, funkcjonujących na ziemiach polskich w pierwszych kilkunastu latach XX stulecia – w okresie wyznaczonym w Kongresówce przez wybuch rewolucji 1905 r. i strajku szkolnego oraz wygaśnięcie programowego bojkotu szkoły rosyjskiej. W tekście Czytelnik znajdzie odpowiedzi na dwa zasadnicze pytania: jak partie polityczne odnosiły się do postaw i publicznej aktywności tego młodego pokolenia, oceniały jego dojrzałość polityczną, a także wartość i skuteczność działań podejmowanych przez młodzież? Jakie miejsce dla przedstawicieli młodej generacji przewidywali politycy we własnych stronnictwach i jaką rolę im przeznaczali? Przedmiotem powyższych analiz stały się wystąpienia publiczne i prasa najważniejszych spośród ówczesnych polskich ugrupowań politycznych: Narodowej Demokracji, Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy (SDKPiL) oraz środowisk konserwatywnych. Na podstawie badań wypada stwierdzić, iż konserwatyści potępiali „niedojrzałych” przedstawicieli młodego pokolenia Królestwa Polskiego, uczestniczących w strajku i bojkocie szkoły rosyjskiej, pozostając przeciwnikami idei rewolucji. Narodowcy widzieli w strajku przejaw „nierozumnego” buntu wobec „realistycznej” polityki. Socjaliści i radykalni ludowcy pozytywnie oceniali zaktywizowanie się polityczne młodej generacji. Charakterystyczna, odmienna w stosunku do innych ugrupowań na lewicy, była natomiast dogmatyczna postawa SDKPiL. Partia ta popierała zaangażowanie młodzieży w walce „na ulicach” o zwycięstwo rewolucji, natomiast strajk szkolny traktowała jako godny uwagi, gdy wzmagał „rewolucyjne wrzenie” i wtedy, gdy młodzież podnosiła hasła socjalne. Socjaldemokracja przeciwstawiała się natomiast późniejszemu bojkotowi, podejmowanemu w imię hasła narodowych i oświatowych, gdy opadła fala rewolucyjnych wystąpień – mogącemu sprzyjać sympatiom młodych, kierowanym ku innym polskim ugrupowaniom politycznym.

Słowa kluczowe: rewolucja 1905 r., strajk szkolny 1905 r., historia Polski w XX wieku

Na przełomie XIX i XX w. ziemie Królestwa Polskiego były obszarem dynamicznych procesów politycznych, społecznych, gospodarczych i świadomościowych. Należały do nich: bezwzględna polityka rusyfikacyjna caratu; industrializacja ziem Kongresówki oraz kształtowanie się i liczebny wzrost grup społecznych inteligencji, robotników (tworzonej przez ludność wiejską migrującą do miast), burżuazji (pochodzenia niemieckiego i żydowskiego, ale również rodzimej), a także uwłaszczonego chłopstwa. Zmniejszały się też udział i aktywność w życiu publicznym pokolenia, które doświadczyło wybuchu i klęski powstania styczniowego. Dorastała natomiast młodzież, dla której część zryw 1863 r. był nie tyle traumą, ile raczej romantycznym symbolem walki zbrojnej o niepodległość, dla części zaś hasła narodowe ustępowały wagą problemom społecznym. Była to również generacja, dla której doświadczeniami heroicznymi stały się rewolucja 1905 r. oraz towarzyszący jej strajk szkolny i bojkot szkoły rosyjskiej. Przedstawiciele tego pokolenia angażowali się w działania na rzecz odzyskania przez Polskę niepodległości oraz urzeczywistnienia idei sprawiedliwości społecznej i socjalizmu.

Równocześnie kształtowała się u młodych samoświadomość generacyjnej odrębności – zarówno od dziadów, uczestniczących w narodowowyzwoleńczych zrywach (zakończonych wszak klęskami), jak i ojców, których wiek dojrzały przypadł na okres popularności idei pozytywizmu. W naturalny sposób sprzyjało to ujawnianiu się wśród młodzieży ambicji i tendencji emancypacyjnych spod wpływu dotychczasowych autorytetów – rodziców, ale także liderów politycznych.

W artykule zostanie podjęta próba odpowiedzi na pytania o miejsce, jakie postawy i aktywność tego dorastającego w Królestwie Polskim pokolenia zajmowały w refleksji i działaniach polskich elit politycznych, skupionych w ugrupowaniach i środowiskach, funkcjonujących legalnie bądź w konspiracji na ziemiach polskich w pierwszych kilkunastu latach XX stulecia – w okresie wyznaczonym w Kongresówce przez wybuch rewolucji 1905 r. i strajku szkolnego oraz wygaśnięcie programowego bojkotu szkoły rosyjskiej. Do najważniejszych pod względem poznawczym pytań, jakie warto postawić w tym kontekście, należą: po pierwsze – jak partie polityczne odnosiły się do postaw i publicznej aktywności tego młodego pokolenia, oceniały jego dojrzałość polityczną, wreszcie wartość i skuteczność działań podejmowanych przez młodzież?

Po drugie – jakie miejsce dla przedstawicieli młodej generacji przewidywali politycy we własnych stronnictwach i jaką rolę im przeznaczali?

Uzasadnione wydaje się przy tym, aby przedmiotem analiz uczynić stanowiska, jakie wobec wymienionych problemów zajmowały najważniejsze i najbardziej aktywne spośród ówczesnych polskich ugrupowań politycznych: Narodowa Demokracja, Polska Partia Socjalistyczna (dalej: PPS), Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy (dalej: SDKPiL), ruch ludowy, wreszcie środowiska konserwatywne.

Wpływowym obozem politycznym Królestwa Polskiego w omawianym okresie była Narodowa Demokracja. Ruch narodowy, którego inicjatorem, niekwestionowanym autorytetem i głównym ideologiem był Roman Dmowski, funkcjonował zarówno w konspiracji (podziemny ośrodek kierowniczy stanowiła Liga Narodowa, utworzona w 1893 r. na bazie istniejącej od 1887 r. Ligi Polskiej), jak i jawnie od 1905 r. w postaci Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego (wspomnianej Narodowej Demokracji, zwanej potocznie endecją).

Narodowcy, uznając tezy polityczne R. Dmowskiego, głosili hasła tzw. nowoczesnego polskiego nacjonalizmu, opartego na samoidentyfikacji etnicznej i kulturowej; upatrywali główne zagrożenie dla polskości i najgroźniejszego wroga niepodległej Polski w Niemczech i żywiłe niemieckim; wreszcie – stojąc na gruncie „polityki realnej”, uznającej zaborową rzeczywistość Kongresówki – dążyli do polepszenia politycznego i społeczno-gospodarczego położenia Polaków oraz obrony i rozwoju polskiej kultury przede wszystkim poprzez legalną działalność polityczną, społeczną i oświatową. W latach I wojny światowej opowiedzieli się po stronie ententy, w skład której wchodziła Rosja¹.

W 1905 r. obóz narodowy dysponował zapleczem młodzieżowym i potencjalnym „rezerwuarem” kadr, z którego mieli wywodzić się jego nowi działacze. Stanowił je utworzony jeszcze w 1886 r. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” (dalej: ZMP) wraz z jego konspiracyjnymi

¹ Więcej o obozie narodowym por. N. Bończa-Tomaszewski, *Demokratyczna geneza nacjonalizmu. Intelktualne korzenie ruchu narodowo-demokratycznego*, Warszawa 2001; S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, Londyn 1964; R. Wapiński, *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław 1980; idem, *Roman Dmowski*, Lublin 1988; K. Kawalec, *Roman Dmowski*, Londyn 1996; A. Micewski, *Roman Dmowski*, Warszawa 1972.

ekspozyturami, m.in. szkolnym Związkiem Młodzieży Polskiej „Przyszłość” („Pet”), Organizacją Młodzieży Narodowej (dalej: OMN) oraz Związkiem Młodzieży Rzemieślniczej im. Jana Kilińskiego, przemianowanym później na Narodową Młodzież Rzemieślniczą i Robotniczą².

Istotnym komponentem polskiej sceny politycznej była także założona w 1892 r. i działająca w podziemiu Polska Partia Socjalistyczna, łącząca w swoim programie hasła walki o niepodległość i socjalizm. Celem PPS była suwerenna, „ludowa” socjalistyczna Rzeczpospolita, realizująca idee sprawiedliwości społecznej. Jako głównego wroga polskiej niepodległości, a zarazem „sprawy robotniczej”, socjaliści pozycjonowali carską Rosję. Do ówczesnych przywódców ugrupowania należeli m.in. Józef Piłsudski, Stanisław Wojciechowski i Witold Jodko-Narkiewicz³.

Głównym rywalem Polskiej Partii Socjalistycznej na lewej stronie polskiej sceny politycznej była Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy, sięgająca korzeniami rozłamu w PPS w 1893 r. W jego wyniku powstała Socjaldemokracja Królestwa Polskiego, która przyjęła rozszerzoną nazwę w 1900 r. po połączeniu ze Związkiem Robotników Litwy. Forsująca hasło internacjonalistycznej rewolucji i negująca zasadność powrotu do idei niepodległej Polski SDKPiL, której przewodzili m.in. Róża Luksemburg i Julian Marchlewski, pozostawała w ostrym konflikcie z niepodległościową PPS⁴.

Organizacją młodzieżową skupiającą młodych królewaków o poglądach socjalistycznych był od 1903 r. Związek Młodzieży Socjalistycznej (dalej: ZMS), utworzony z połączenia działających wcześniej Związku Polskiej Młodzieży Socjalistycznej i Niezależnego Związku

² O „Zecie” i jego ekspozyturach por. np.: P. Waingertner, *Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch zetowy (1886–1996)*, Łódź 2017 (wyd. 2, Łódź 2018); J. Rakowski, *Zetowcy i piłsudczycy (1)*, „Zeszyty Historyczne” [Paryż] 1980, z. 54, s. 3–39; idem, *Zetowcy i piłsudczycy (2)*, „Zeszyty Historyczne” [Paryż] 1981, z. 55, s. 3–94; idem, *Zetowcy i piłsudczycy (dok.)*, „Zeszyty Historyczne” [Paryż] 1981, z. 56, s. 3–72; B. Hillebrandt, *Polskie organizacje młodzieżowe XIX i XX wieku. Zarys historii*, Warszawa 1986, s. 21–22.

³ Szerzej o PPS m.in. w: J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna 1892–1948*, Warszawa 1983; A. Garlicki, *U źródeł obozu belwederskiego*, Warszawa 1978; W. Suleja, *Józef Piłsudski*, Wrocław 1995, s. 7–84.

⁴ O SDKPiL por. np.: *Socjaldemokracja Królestwa Polskiego o Litwy. Materiały i dokumenty*, red. H. Buczek, F. Tych, t. I–II, Warszawa 1957–1963; N. Michta, *Postacie z przelomu wieków. Z kręgu działaczy SDKPiL*, Warszawa 1983; P. Samuś, *Dzieje SDKPiL w Łodzi 1893–1918*, Łódź 1984.

Młodzieży Socjalistycznej. W nowej strukturze działali zarówno zwolennicy programu PPS, jak i SDKPiL, a obie partie z determinacją rywalizowały o wpływy w tej młodzieżowej organizacji.

Stosunek ruchu ludowego do udziału młodej generacji królewia-
ków w rewolucji 1905 r., strajku szkolnym i bojkocie szkoły rosyj-
skiej zostanie zaprezentowany na przykładzie Polskiego Związku
Ludowego (dalej: PZL), pierwszego ugrupowania politycznego lu-
dności chłopskiej Kongresówki, utworzonego w 1904 r. i działa-
jącego w warunkach zaboru rosyjskiego w konspiracji (poświę-
cającego też więcej uwagi wydarzeniom w Królestwie Polskim niż
galicyjskie Polskie Stronnictwo Ludowe). Związek ten, inspirowany
myślą socjalisty i ideologa spółdzielczości Edwarda Abramowskie-
go, stawiał sobie za cel upowszechnienie oświaty i spółdzielczości,
wywalczenie demokratycznych praw obywatelskich, przywrócenie
Polakom swobód narodowych w Królestwie, a także ustanowienie
jego autonomii. Do czołowych działaczy PZL należeli m.in. Stefan
Julian Brzeziński i Mieczysław Dębski⁵.

Wreszcie reakcja ugrupowań konserwatywnych na aktywność
młodego pokolenia w okresie rewolty 1905 r. zostanie zezgempli-
fikowana stanowiskiem krakowskich „stańczyków” – środowiska
najstarszego, najbardziej znanego i cieszącego się największym
autorytetem wśród polskich środowisk zachowawczych, skupia-
jącego intelektualną, naukową i polityczną elitę Galicji, a zara-
zem nadającego ton jej życiu politycznemu, formułującego swój
program polityczny – w warunkach szerokiej autonomii zaboru
austriackiego – w sposób najbardziej podmiotowy i swobodny ze
wszystkich polskich ugrupowań konserwatywnych, bacznie obser-
wującego wydarzenia i procesy zachodzące we wszystkich trzech
zaborach, wreszcie ugrupowania z liderami na miarę znakomitego
historyka, mentora krakowskiej szkoły historycznej, namiestnika
Galicji w latach 1908–1913, Michała Bobrzyńskiego⁶.

---

⁵ Więcej o PZL por. m.in.: *Polski Związek Ludowy. Materiały i dokumenty*, oprac. J.S. Brzeziński, Warszawa 1957; W. Stankiewicz, *Czasopiśmiennictwo ludowe w Królestwie Polskim 1905–1914*, Warszawa 1957, s. 139–143. Z. Kmiecik, *Postępowa myśl oświatowa w Królestwie Polskim w latach 1905–1914*, Warszawa 1961, s. 329.

⁶ O „stańczykach” por. *Stańczycy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich*, wyb. M. Król, Warszawa 1985; M. Jaskólski, *Kaduceus polski. Myśl polityczna konserwatystów krakowskich 1866–1934*, Warsza-

Wydarzenia rewolucji 1905 r., towarzyszącego jej strajku szkolnego i późniejszego bojkotu szkoły rosyjskiej sprawiły, że zagadnienie postaw politycznych i działań podejmowanych przez młodzież stały się przedmiotem ożywionego zainteresowania polskich partii i środowisk politycznych. Nie sposób było nie dostrzec dużego udziału reprezentantów młodego pokolenia w ulicznych demonstracjach, manifestacjach, wiecach, strajkach, wreszcie w walkach ulicznych, prowadzonych pod hasłami niepodległościowymi bądź rewolucji społecznej – i w tych noszących znamiona wystąpień o charakterze spontanicznym, jak i organizowanych przez PPS i SDKPiL. Tym większym echem w polskiej publicystyce politycznej odbiły się strajk szkolny i bojkot szkoły rosyjskiej, będące wszak samodzielną, suwerenną i – co istotne – uwieńczoną sukcesem inicjatywą młodzieży Królestwa Polskiego.

Strajk szkolny wybuchł w ostatnich dniach stycznia 1905 r. pod hasłami spolszczenia szkół (wprowadzenie nauczania w języku polskim, uwzględnienie w programie szkolnym zarówno języka polskiego, jak i przedmiotów poświęconych historii oraz geografii Polski), zniesienia panującego w nich systemu policyjnego, swobody stowarzyszeń, powszechnego i obowiązkowego nauczania elementarnego oraz zlikwidowania ograniczeń w przyjmowaniu do gimnazjów uczniów żydowskiego pochodzenia. Strajk na wyższych uczelniach ogłosili także studenci.

Istotną rolę w organizowaniu i przeprowadzeniu protestu w gimnazjach i na uczelniach odegrały ZMP i ZMS oraz pozostające pod ich wpływami stowarzyszenia akademickie i szkolne – związane z „Zetem” studencka tzw. Bratnia Pomoc i szkolny „Pet” oraz socjalistyczna, skupiająca młodzież szkolną „Spójnia”. Charakterystyczne, że młodzieżowi liderzy strajku o poglądach narodowych i socjalistycznych – nie rezygnując wszak z rywalizacji o „rząd dusz” młodego pokolenia – potrafili podjąć nadspodziewanie dojrzałą i efektywną współpracę na niwie organizacyjnej. Jej wyrazem było choćby zachowanie równowagi przy obsadzaniu stanowisk w poszczególnych lokalnych strukturach przewodzących strajkowi w Warszawie, jak też w centralnych ciałach przedstawicielskich strajku i kierujących działaniami protestujących. Zadbano zatem z obydwu stron o parytety zarówno w tzw. Kole Delegatów

---

wa 1990; W. Łazuga, *Ostatni stańczyk. Michał Bobrzyński – portret konserwatyisty*, Poznań 1982.

Organizacji Strajkowych, jak i w wylonionej z niego Centralizacji, koordynującej protest⁷.

Jak już wspomniano, wynik strajku trudno było ocenić inaczej niż jako sukces polskiej młodzieży oraz wspierających ją, organizujących i agitujących za kontynuowaniem protestu młodzieżowych organizacji – „Zetu” i ZMS. Wszak jeszcze w 1905 r. władze zaborcze, nie godząc się co prawda na polonizację szkół rządowych, umożliwiły otwieranie prywatnych szkół, w których językiem wykładowym (z wyjątkiem lekcji geografii, historii i języka rosyjskiego) mógł być język polski. Zezwolono także na nauczanie języka polskiego w rządowych szkołach średnich i zrezygnowano z ograniczeń w dostępie do rządowych szkół średnich dla młodzieży żydowskiej (dotychczas mogła ona stanowić tylko 10% przyjmowanych uczniów). Zmieniła się również atmosfera w szkołach – zaczęto traktować uczniów bardziej liberalnie. Za sprawą strajku szkolnego zniknął „policyjny duch”, przenikający dotychczas carskie instytucje oświatowe. Rewolucja, zwłaszcza zaś strajk szkolny dały młodemu pokoleniu, wkraczającemu po 1905 r. w dorosłe życie, poczucie podmiotowości, słuszności wyznawanych idei, solidarności i siły. Równocześnie zantagonizowały go z zachowawczą, niechętną zdecydowanym działaniom częścią generacji rodziców⁸.

Wobec masowego udziału młodzieży w wydarzeniach rewolucji, przede wszystkim w strajku szkolnym, polskie ugrupowania polityczne zajęły skrajnie różne stanowiska. Politycy i publicyści obozu narodowego zdecydowanie negatywnie oceniali postawy polityczne i działania podjęte przez młodych jako – ich zdaniem – niezgodne z polskim interesem narodowym. Charakterystyczne, że narodowcy, oceniając krytycznie demonstracje, wiece, strajki w fabrykach

⁷ Więcej o strajku szkolnym por. np. H. Kiepuska, *Warszawa w rewolucji 1905–1907*, Warszawa 1974, s. 97–107; T.W. Nowacki, *Młodzież tworzy historię Zwycięska walka młodzieży o szkołę polską 1901–1917*, Lublin 2011; B. Nawrocki, *Dzieła wybrane*, t. I, Warszawa 1987, s. 15–18; J. Głuchowski, *Strajk szkolny w roku 1905 w Częstochowie*, „Niepodległość” [Londyn] 1972, t. VIII, s. 135–136; Z. Kowalski, *Udział młodzieży szkół lubelskich w strajku szkolnym 1905 r.*, „Rocznik Lubelski” 1963, t. VI, s. 185–214. Materiały archiwalne m.in. w: S. Szwedowski, *Pisma, druki i odezwy starszego społeczeństwa przed i w trakcie I-ej wojny światowej od 1905 do 1918 r.*, Biblioteka Narodowa, Rękopisy, 1/IV, akc. 16269S, bez paginacji.

⁸ Por. K. Piskała, *Zapomniana rewolucja*, [w:] *Rewolucja 1905*, red. K. Piskała, W. Marzec, Warszawa 2013, s. 26–29; *Śladami rewolucji 1905 roku*, oprac. K. Piskała, [w:] *ibidem*, s. 310; D. Nałęcz, *Sen o władzy. Inteligencja wobec niepodległości*, Warszawa 1994, s. 34.

i walki uliczne, wskazując na ich szkodliwy dla gospodarki Królestwa Polskiego (w konsekwencji dla procesu uprzemysłowienia i modernizacji ziem polskich, jak również awansu cywilizacyjnego polskiej wspólnoty narodowej) charakter, potępiając zarówno próby łączenia wystąpień rewolucyjnych z rewoltą robotników rosyjskich (podejmowane przez SDKPiL), jak i „stracenię” dążenia do przekształcenia rebelii socjalnej w wystąpienie narodowyzwoleńcze (do czego zmierzali działacze PPS skupieni wokół J. Piłsudskiego), nie akcentowali specjalnie zagadnienia udziału w nich młodego pokolenia. Wynikało to zapewne z faktu, że w tych działaniach uczestniczyli głównie młodzi związani wcześniej i tak z ugrupowaniami socjalistycznymi, niepodlegający wpływowi obozu narodowego i jego ideologii.

Natomiast wiele miejsca poświęcali przywódcy i publicyści endecji w swych wystąpieniach publicznych i publicystyce krytyce młodzieży – przede wszystkim „narodowej”, skupionej w „Zecie” i jego ekspozyturach – uczestniczącej w strajku szkolnym⁹. Postawa taka wynikała z kilku powodów: „niesforności” wykazanej przez młodych, podlegających dotąd wpływowi endeckim; obaw przed secesją młodzieżowego zaplecza obozu; perspektywy utraty pozycji ugrupowania w znacznym stopniu monopolizującego społeczne działania kulturalno-oświatowe w Królestwie Kongresowym (m.in. dzięki ruchowi samokształceniowemu, pielęgnowanemu przez zetowców); wreszcie bliskiej współpracy młodzieży „narodowej” z młodzieżowymi strukturami, pozostającymi pod skrzydłami PPS, określanymi przez endeków jako szkodzące polskiemu interesowi narodowemu.

W rezultacie coraz większych rozbieżności co do zasadności angażowania się i wspierania strajku szkolnego w 1907 r. doszło do zawieszenia przez ZMP związków organizacyjnych z Ligą Narodową. Oficjalne zerwanie nastąpiło rok później, gdy zetowcy wykreślili ze swego statutu fragment mówiący o powiązaniu z LN. W konsekwencji tego posunięcia w 1908 r. po raz pierwszy najstarsi i najbardziej aktywni działacze „Zetu” nie zasilili szeregów Ligi¹⁰.

⁹ S. Dobrowolski, *Związek Młodzieży Polskiej (Zet) 1886–1906*, [w:] *Nasza walka o szkołę polską 1901–1917*, red. B. Nawroczyński, t. I, Warszawa 1932, s. 134; T. Nałęcz, *Irredenta polska*, Warszawa 1992, s. 141.

¹⁰ J. Molenda, *Piłsudzczyca a narodowi demokraci 1908–1918*, Warszawa 1980, s. 94; L. Hass, *Losy człowieka i pokolenia (Działalność S. Szwedowskiego w Związku Młodzieży Polskiej „Zet” i w Związku Patriotycznym)*, „Więź” 1973, nr 10, s. 110–111; S. Cat-Mackiewicz, *Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 września 1939 r.*, Warszawa 1989, s. 12. Materiały archiwalne m.in. w:

Krytykę „własnej” młodzieży, jako „niedojrzałej”, zawadzającej oczekiwania jej politycznych patronów i autorytetów, narodowcy kontynuowali w trakcie bojkotu rosyjskich szkół państwowych, matur i studiów, ogłoszonego po strajku szkolnym przez organizacje młodzieży narodowej i socjalistycznej¹¹. Konflikt zaostrzyła jeszcze uchwała Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego z 1911 r. wzywająca do zaprzestania bojkotu szkół rosyjskich. W odpowiedzi na to wezwanie działacze „Zetu” zdecydowali się na spektakularny krok, organizując pikietę przed lokalem endeckiej „Gazety Warszawskiej” w celu sprowokowania bezpośredniej konfrontacji z R. Dmowskim. W dniu 30 czerwca 1911 r. jednemu z pikietujących udało się natknąć na przywódcę obozu narodowego. Demonstracyjnie go spoliczkował, a następnie wręczył bilet wizytowy, sugerując, że swe zachowanie uznaje za początek postępowania honorowego. Do pojedynku nie doszło, natomiast przedstawiciele obozu narodowego przeprowadzili kampanię informacyjną, zmierzającą do zdyskredytowania liderów, metod działania i programu „Zetu”¹². Z kolei jedna z ekspozytur ZMP – Organizacja Młodzieży Narodowej – w specjalnej proklamacji oskarżyła endeków o tchórzostwo i pasywność, wskazując, że ich obóz polityczny znajduje się w stanie rozkładu¹³.

Ewentualnemu porozumieniu ze środowiskiem skupionym wokół R. Dmowskiego i powrotowi na łono macierzystego obozu nie sprzyjały ostre wypowiedzi samego lidera endecji. W obliczu wyemancypowania się młodzieży zetowej R. Dmowski przybrał bowiem ton rozczarowanego mentora. Określanie przez niego zetowców np. mianem „niedojrzałych studentów, niedorosłych jeszcze do zrozumienia istoty kierunku” wprowadzało element ambicjonalny podrażnionej dumy do już istniejących różnic progra-

---

Związek Młodzieży Polskiej „Zet”, Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk, sygn. 7789, mf. 1424, s. 102–116, 143.

¹¹ S. Kozicki, *Pamiętniki 1876–1939*, t. II, Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego, Rękopisy, sygn. 9783, mf. P-1651, s. 116–119; P. Olstowski, *General Gustaw Orlicz-Dreszer (1889–1936). Dowódca wojskowy i działacz społeczno-polityczny*, Toruń 2000, s. 15–31; M. Kurzyna, *O Melchiorze Wańkowiczu – nie wszystko*, Warszawa 1975, s. 43.

¹² S. Szwedowski, *Dzieje ruchu zetowego w Polsce 1886–1945*, t. I, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego [dalej: BUW], Rękopisy, sygn. 1745, s. 720–721; L. Hass, *op. cit.*, s. 112.

¹³ Akta pn. Komitet Koronnego Oddziału Młodzieży Narodowej, Archiwum Państwowe w Łodzi, Łódzki Oddział Ochronny, sygn. 40, s. 3.

mowych i taktycznych, dzielących „młodzież narodową” i endecję¹⁴. Równocześnie narodowcy przeszli do ofensywy politycznej i propagandowej, organizując liczne spotkania towarzyskie, rauty i przedstawienia teatralne w celu przezwyciężenia odium, spadającego na gimnazjalistów uczęszczających do rosyjskich szkół państwowych. Działanie to wywołało z kolei reakcję zetowców, którzy starali się uniemożliwić przeprowadzanie podobnych imprez, zrywać je bądź zakłócać ich przebieg¹⁵.

Nawet po ostatecznym rozłamie Liga Narodowa nie zrezygnowała z prób odzyskania wpływów w konspiracji zetowej. W celu odrestaurowania własnej pozycji wśród środowiska zetowego ligowcy przyjmowali potajemnie w swe szeregi niektórych, nadal ideowo bliskich sobie zetowców. Członkowie Ligi liczyli na to, że nowi adepci będą działać w młodzieżowej konspiracji na rzecz pojednania z organizacją „starszego społeczeństwa”¹⁶. Równocześnie Liga Narodowa usiłowała pozyskać działaczy ZMP przez wykorzystywanie presji środowisk rodzinnych i motywacji materialnych. Taki charakter miała, przynajmniej częściowo, akcja stypendialna na rzecz młodzieży, prowadzona z dużym rozmachem przez endecję¹⁷.

Sygnalizowane powyżej przyczyny ostatecznie wpłynęły na niejednoznaczne stanowisko niektórych członków „Zetu” i OMN wobec faktu odejścia od współpracy z LN. Niewielka liczba działaczy młodzieżowych utrzymała oficjalnie więzi z Ligą, przeciwstawiając się otwarciu decyzji władz „Zetu”. Z czasem stworzyli oni nową strukturę określaną potocznie mianem „zetu endeckiego”¹⁸.

Pojawienie się i kształtowanie wpływów politycznych Polskiej Partii Socjalistycznej wśród młodzieży miało miejsce na długo przed wydarzeniami rewolucji 1905 r. i wybuchem strajku szkolnego. Pierwsze koła skupiające młodych pozostających pod wpływami haseł PPS pojawiły się jeszcze w ostatniej dekadzie XIX stulecia. Dzielili się one na studenckie i szkolne. Zwiększony napływ młodzieży zanotowały one w 1904 r. w przeddzień rewolucji. Struktury studenckie, uznające polityczny autorytet partii, składały się z kilkunastoosobowych kółek, przeprowadzających nabór przy zachowaniu wszelkich środków ostrożności i przestrzegających dość

¹⁴ R. Dmowski, *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*, Warszawa 1914, s. 97.

¹⁵ L. Hass, *op. cit.*, s. 111–112.

¹⁶ S. Szwedowski, *Dzieje ruchu zetowego...*, s. 670–671.

¹⁷ *Ibidem*, s. 671.

¹⁸ B. Hillebrandt, *op. cit.*, s. 24.

restrykcyjnie zasad konspiracji oraz ze współdziałających z nimi szerszych i bardziej otwartych środowisk sympatyków. Prowadziły dość ożywioną działalność – od samokształceniowej i oświatowej, przez organizowanie spotkań i imprez kulturalnych, po socjalistyczną i niepodległościową agitację wśród żaków, robotników i żołnierzy. O realnej sile tych konspiracyjnych przecieży i działających w warunkach podziemnych organizacji może świadczyć to, że w zorganizowanej w 1904 r. konferencji młodzieży uniwersyteckiej PPS wzięło udział kilkunastu delegatów z siedmiu miast. Obok przedstawicieli socjalistycznej młodzieży akademickiej z Petersburga, Moskwy, Kijowa, Charkowa, Rygi i Dorpatu w obradach reprezentowana była również Warszawa, zatem studenci z Kongresówki¹⁹.

Jak już wspomniano, PPS roztoczyła patronat także nad organizacjami szkolnymi (tzw. sztubackimi). Na terenie Królestwa Polskiego funkcjonowało pięć takich struktur: w Warszawie, Radomiu, Łomży, Siedlcach i Mariampolu. Ponadto koła młodzieżowe PPS istniały poza granicami Kongresówki – w szkołach Grodna, Mińska i Kowna²⁰.

Funkcjonowanie socjalistycznych kół studenckich i szkolnych ułatwiało wpływanie przez socjalistów na decyzje i działalność Związku Młodzieży Socjalistycznej, co było istotne zwłaszcza wobec prób pozyskiwania środowiska ZMS przez działaczy konkurencyjnej na lewicy SDKPiL.

Charakterystyczna była przy tym tolerancyjna światopoglądowo, do pewnego stopnia otwarta ideowo postawa socjalistów wobec środowisk młodzieżowych, które chcieli związać z partią i wykorzystać do wzmacniania oddziaływania PPS na ZMS. Jeden z działaczy Polskiej Partii Socjalistycznej Józef Dąbrowski „Grabiec”, zaangażowany we współpracę z młodzieżą, wspominał: „Skierowałem pracę na tory naszego programu [...]. Swary partyjne umilkły [...]. Niektórzy koledzy wymyślali mi gęsto za »bezpartyjność«, skutkiem której było tak silne zagnieżdzenie się »narodowców« [...] w ruchu uczniowskim. Ruch kołkowy w gimnazjach uważałem za zjawisko doniosłe samo w sobie. Z całą też energią starałem się wykorzenić

¹⁹ W. Szymańska, *Pierwsza konferencja młodzieży uniwersyteckiej PPS, „Niepodległość”* 1935, t. XI, s. 145–151; *Nekrolog D. Rymkiewicza, „Kronika Ruchu Rewolucyjnego”* 1935, nr 1, s. 14–16.

²⁰ Por. m.in. J. Grabiec, *Czerwona Warszawa przed ćwierć wiekiem. Moje wspomnienia*, Poznań 1925, s. 11–12.

tam jedynie walki partyjne i nawet agitację partyjną, jednakowo popierając kolportaż »Robotnika«, »Polaka«, »Przedświtu« i »Przeglądu Wszechpolskiego«²¹.

Jak się zdaje, taką postawę socjalistów można wyjaśnić zarówno oficjalnym politycznym programem PPS (w którym idea niepodległości i hasła patriotyzmu były równie istotne co przywiązanie do wizji społecznej sprawiedliwości i budowy przyszłego państwa na zasadach socjalistycznych), jak i przemyślaną taktyką, wynikającą z rywalizacji z niechętną idei odbudowy niepodległej Polski, zorientowaną rewolucyjnie i internacjonalistycznie (w tym ukierunkowaną na ścisłą współpracę z rosyjskimi radykałami) Socjaldemokracją Królestwa Polskiego i Litwy²². Taktyka ta zakładać mogła działania na rzecz „uodpornienia” młodych na hasła SDKPiL poprzez edukację patriotyczną (a nawet narodową) przy założeniu, że głoszony przez endecję program nowoczesnego nacjonalizmu – diametralnie odmienny od kanonu wartości socjalistycznych – i tak nie jest w stanie skłonić młodych sympatyków PPS do politycznej konwersji i przejścia w szeregi obozu narodowego.

Fundamentalne hasła programowe oraz wynikająca z nich, zasygnalizowana wcześniej taktyka legła u podstaw stanowiska przyjętego przez PPS wobec postawy i aktywności polskiej młodzieży w czasie rewolucji 1905 r., strajku szkolnego i bojkotu szkoły rosyjskiej. Należy podkreślić, że okres ten znamionowała radykalizacja polityczna i społeczna lewicowej młodzieży (co w pełni zrozumiałe), skutkująca z jednej strony zwiększaniem się wpływów SDKPiL, z drugiej – napływem młodych radykałów w szeregi samej PPS. Dla wielu zrewoltowanych przedstawicieli lewicowego skrzydła części młodej generacji hasła rewolucji i ponadnarodowej solidarności rewolucjonistów stawały się na fali gwałtownych zaburzeń rewolucyjnej 1905 r. – i budowanej przez nie atmosfery politycznej – bardziej atrakcyjne niż idee łączące patriotyzm i program niepodległościowy z postulatami socjalnymi. W tej sytuacji rywalizacja z Socjaldemokracją Królestwa Polskiego i Litwy, podejmowanie prób utrzymania kontroli nad nowym „rewolucyjnym naborem” w szeregach samej PPS oraz akcentowanie słuszności hasła „niepodległość

²¹ *Ibidem*, s. 40–41.

²² O stosunku ówczesnego kierownictwa PPS do współpracy z rosyjskimi rewolucjonistami por. np. *Przyczynek do postawy prawicy przedrozłamowej PPS wobec współpracy młodzieży polskiej z rosyjskim ruchem rewolucyjnym w 1900 roku*, oprac. J. Targalski, „Pokolenia” 1966, nr 1, s. 87–90.

i socjalizm”, odróżniającego socjalistów od partii Róży Luksemburg, stawała się wręcz jednym z priorytetów dotychczasowego, „starego” kierownictwa Polskiej Partii Socjalistycznej.

Charakterystycznym rysem agitacji, skierowanej przez działaczy PPS wobec przedstawicieli młodego pokolenia, ucierających się na ulicach miast Królestwa Polskiego z rosyjską policją i wojskiem, biorących udział w strajkach i manifestacjach, wreszcie uczestniczących w strajku szkolnym, a później bojkocie szkoły rosyjskiej, było zatem łączenie wezwań do oporu wobec caratu i utrzymania determinacji w dążeniu do urzeczywistnienia idei socjalistycznych z walką o niepodległą Polskę²³.

W ówczesnej publicystyce PPS widoczne jest akcentowanie tezy, że celem samego strajku szkolnego powinno pozostać przede wszystkim przeforsowanie postulatów zmierzających do unarodowienia i upowszechnienia oświaty w Królestwie Polskim. Zdaniem publicysty głównego organu partyjnego PPS „Robotnika” po zakończeniu strajku to na socjalistach miał z kolei ciążyć obowiązek przodowania w ruchu wspierającym bojkot szkół rosyjskich. Wysuwano żądania zamknięcia szkół ludowych i nieuczęszczania dzieci do szkół rosyjskich. Socjaliści sugerowali polskiej młodzieży i społeczeństwu dążenie do uzyskania takiej szkoły, w której „dzieci polskie uczyłyby się po polsku” i w której nie byłoby ograniczeń dla żadnej z religii czy narodowości²⁴.

Ducha walki o szkołę polską wśród młodzieży miały także podtrzymywać publikowane w prasie socjalistycznej odezwy i manifesty, wydawane przez powiązane i sympatyzujące z PPS stowarzyszenia i organizacje. W jednym z takich dokumentów, sygnowanym przez Związek Polskich Inżynierów i Techników Królestwa Polskiego oraz Związek Pracowników Kolei Żelaznej Królestwa Polskiego, jego autorzy podkreślali ofiarność i gotowość do poświęceń młodych, uczestniczących w strajku szkolnym. Równocześnie zwracali uwagę, że konieczna jest konsekwentna kontynuacja walki w postaci bojkotu szkoły rosyjskiej. W odezwie potępiano stanowisko zwolenników powrotu do państwowych szkół, którzy mieli w ten sposób wymagać, by młodzież zaprzeczyła swojej wcześniejszej, patriotycznej, bohaterskiej postawie²⁵.

²³ *Co nam daje strejk powszechny?*, „Robotnik” 1905, nr 59, s. 3–4; *Kronika krajowa, ibidem*, s. 4.

²⁴ *Ruch szkolny*, „Robotnik” 1905, nr 60, s. 7.

²⁵ M. Kaflińska, *Publicystyka strajku szkolnego w 1905 r.*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2000, t. XXXIX, s. 57.

Stanowisko SDKPiL w obliczu politycznej aktywności polskiej młodzieży w trakcie rewolucji 1905 r. i towarzyszącemu jej strajku szkolnego było odmienne od zajmowanego przez PPS – zarówno w odniesieniu do warstwy programowej, jak i taktyki politycznej. Hasła kierowane przez działaczy Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy pod adresem młodych, zarówno protestujących na ulicach, jak i biorących udział w strajku szkolnym wskazywały na priorytet, jakim miała być walka z uciskiem „klas posiadających” i caratem, prowadząca w perspektywie do rewolucji, którą solidarnie z proletariatem i młodzieżą rosyjską miały urzeczywistnić masy pracujące i młode pokolenie w Kongresówce.

Nie sposób nie dostrzec podejmowanych przez SDKPiL prób perswadowania strajkującej młodzieży szkolnej konieczności dołączenia do deklarowanych przez nią oświatowych postulatów strajku również dalekosiężnych haseł politycznych²⁶. Inne stanowisko niż PPS zajęła SDKPiL również w sprawie bojkotu szkoły rosyjskiej. Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy dość szybko odcięła się bowiem od akcji bojkotowej. Na łamach jej organu partyjnego, „Przeglądu Socjaldemokratycznego”, konstatowano: „Jeśli zburzyć carat może tylko nowy wybuch rewolucyjny to wszystko, co do takiego wybuchu prowadzi, zbliża nas też do zdobycia uniwersytetu polskiego i wszystko to, co opóźnia wznowienie rewolucji, stoi na przeszkodzie zdemokratyzowaniu i unarodowieniu szkolnictwa w Polsce. Z tego właśnie stanowiska ocenić trzeba używaną dotychczas przez młodzież broń [...]. Tylko zwycięstwo rewolucji na całym terenie może dać wszystko to, co dla normalnego rozwoju kulturalnego społeczeństwa polskiego jest niezbędnym [...]. Bojkot przestał być walką, utracił swą pierwotną treść rewolucyjną. Bojkot w chwili obecnej jest usuwaniem się od walki, staje się teraz rezygnacją”.

Publicysta „Przeglądu Socjaldemokratycznego” podkreślał, że bojkot szkolny jest nie tylko „demonstracją bezsilności”, lecz także grozi wpojeniem w świadomość młodzieży fałszywego przekonania, że walka o demokratyzację szkolnictwa i jego reformę jest możliwa niezależnie od ruchu rewolucyjnego i że uzyskanie jakichś osiągnięć w tej dziedzinie jest możliwe, nawet gdy ruch rewolucyjny proletariatu przejściowo się cofa. Wzywał więc do natychmiastowego przerwania bojkotu i wyjazdów na naukę za granicę, które

²⁶ „Czerwony Sztandar” 1905, nr 25, s. 12–13. Por. też J. Żarnowski, *Z dziejów strajku szkolnego 1905 r.*, *Przegląd Historyczny* 1955, t. XLVI, nr 1–2, s. 205.

miały dawać możliwość kształcenia się tylko najbogatszym. Podsumowywał: „Pozostać na placu, otoczyć [...] proletariat atmosferą sympatii, pomocy, poparcia – oto obowiązek młodzieży”²⁷.

Pierwsze zorganizowane stronnictwo chłopskie w Kongresówce – radykalny w swych poglądach społecznych i politycznych konspiracyjny Polski Związek Ludowy – był jednym z animatorów wydarzeń rewolucji 1905 r. na królewiackiej wsi. Jego działacze starali się inspirować antycarskie wiece i demonstracje „włościan”, kierując hasła antyrosyjskie i radykalnie społeczne także pod adresem młodego pokolenia chłopów. Agitowali również na rzecz wprowadzenia języka polskiego do gmin i szkół wiejskich. Popierali postulaty strajku szkolnego i zdeterminowaną postawę młodzieży, domagającej się spolszczenia szkolnictwa. Dużą aktywność we wspieraniu działań strajkowych środowisko PZL wykazywało zwłaszcza w guberni warszawskiej i lubelskiej oraz na Podlasiu, gdzie funkcjonowały najsilniejsze struktury Związku. Właśnie zaangażowanie w wydarzenia rewolucji 1905 r. i w działania wspierające strajk szkolny i bojkot szkoły rosyjskiej przyczyniły się do fali aresztowań członków i sympatyków PZL, w wyniku której ugrupowanie zaprzestało działalności już w 1907 r.²⁸.

Z kolei krakowscy konserwatyści, obserwując wydarzenia 1905 r. i zaangażowanie w ich przebieg młodzieży z perspektywy austriackiej Galicji, nie szczędzili słów krytyki – zarówno idei samej rewolucji, jak i hasłu udziału w niej młodego pokolenia. Pryncypialną krytykę zachowawców – przeciwstawiających się z pozycji zwolenników doktryny konserwatywnej wizji gwałtownej rewolty, podających w wątpliwość jej sens i powodzenie, podkreślających niebezpieczeństwo represji rosyjskich oraz wskazujących na szkodliwość „upolityczniania” i „wykorzystywania” przez radykałów „niedojrzałej” młodzieży – wywoływało nie tylko włączanie się młodych w walki uliczne i demonstracje, lecz także zorganizowanie przez nich strajku szkolnego i bojkotu szkoły rosyjskiej²⁹.

Konserwatyści spod Wawelu potępiali zatem strajk szkolny, charakteryzując go jako pozbawioną myśli kierowniczej „epidemię strajkową”. Słów krytyki nie szczędzili również tym rodzicom strajkujących, którzy wsparli swe dzieci i traktowali je niczym „boha-

²⁷ „Przegląd Socjaldemokratyczny” 1908, nr 4, s. 345–346.

²⁸ J. Holzer, J. Molenda, *Polska w pierwszej wojnie światowej*, Warszawa 1967, s. 373–374.

²⁹ *Aresztowania w Warszawie*, „Czas” 1905, nr 52, s. 1.

terów sprawy narodowej”, nie dostrzegając tego, że ich wystąpienie było lekkomyślne i zmanipulowane przez działaczy politycznych³⁰. Zdaniem publicysty „Czasu” – organu krakowskich zachowawców – konsekwencją strajku i bojkotu miały być przede wszystkim straty moralne i luki w wykształceniu młodych, którzy nie będą z tego powodu użyteczni dla społeczeństwa. Według krakowskiego dziennika paradoksalnie strajk, który miał być walką o sprawę narodową, polskie szkolnictwo i upowszechnienie oświaty, mógł wyrządzić szkodę nie rządowi rosyjskiemu, który sam dotąd pracował z determinacją nad tym, aby np. młodzieży polskiej nie dopuszczać do wyższych uczelni, ale młodym Polakom (pozbawiającym się dobrowolnie możliwości kształcenia), a w konsekwencji całej wspólnocie narodowej. Deprecjonowali zatem zachowawcy bojkot rosyjskich szkół rządowych w Królestwie, określając go mianem szkodliwego „konspiratorstwa”, „świętowania” i „próżniactwa”, które groziły „wykolejeniem” całej generacji młodzieży³¹.

Zgromadzone i zaprezentowane opinie polityków i publicystów polskich ugrupowań politycznych dotyczące udziału młodzieży w rewolucji 1905 r., strajku szkolnym i bojkocie rosyjskich szkół rządowych umożliwiają sformułowanie odpowiedzi na pytania badawcze sformułowane we wstępie tekstu. Oceny środowisk i partii politycznych odnoszące się do postaw i publicznej aktywności młodego pokolenia, jego dojrzałości politycznej, wykazanej w trakcie społeczno-politycznej rewolty i strajku, wartości i skuteczności podjętych przez nie działań, wreszcie roli, jaką mogło ono odegrać w poszczególnych obozach politycznych, były skrajnie odmienne – zależne od ideologii, którym hołdowały poszczególne stronnictwa, ich stosunku do zagadnienia polskiej niepodległości, wreszcie partyjnej taktyki.

Konserwatyści potępiali „niedojrzałych” przedstawicieli młodego pokolenia Królestwa Polskiego, uczestniczących w „rebelii”, strajku i bojkocie, przede wszystkim pozostając programowo przeciwnikami idei rewolucji (naruszającej jednak ciągłość społeczno-gospodarczego i cywilizacyjnego rozwoju), jak też zwolennikami utrzymywania tradycyjnego autorytetu instytucji i starszego pokolenia, starającymi się utrzymać młodych z dala od polityki – domeny elit. Narodowcy traktowali rewolucję i strajk jako szkodliwy dla rozwoju ekonomicznego i cywilizacyjnego Kongresówki, a w zaangażowaniu

³⁰ M. Kaflińska, *op. cit.*, s. 48.

³¹ *Ibidem*, s. 49.

w te wydarzenia młodzieży z własnego obozu widzieli ponadto przejaw „nierozumnego” buntu wobec realistycznej i korzystnej dla narodu polityki endeckiej oraz nielojalności wobec przywódców obozu, dla którego młodzież ta miała stanowić zaplecze i jeszcze jeden instrument wpływu w społeczeństwie. Natomiast socjaliści spod znaku niepodległościowej PPS oraz radykalni ludowcy z Królestwa Polskiego pozytywnie oceniali zaktywizowanie się polityczne młodej generacji, wspierając, a po części inspirując je, a przede wszystkim widząc w nim pożyteczny dla sprawy narodowej i idei społecznej sprawiedliwości przejaw dojrzałości pokolenia 1905 r. Podkreślali również realne sukcesy, jakie przyniósł strajk szkolny. Charakterystyczna, odmienna w stosunku do innych ugrupowań na lewicy była natomiast dogmatyczna, uformowana w cieniu radykalnego marksizmu, postawa SDKPiL. Partia ta popierała zaangażowanie młodzieży w walce „na ulicach” o upragnione zwycięstwo rewolucji, natomiast strajk szkolny zdawała się traktować jako godny uwagi, gdy wzmagał „rewolucyjne wrzenie” i wtedy, gdy młodzież podnosiła również hasła socjalne. Socjaldemokracja przeciwstawiała się natomiast późniejszemu bojkotowi, podejmowanemu w imię haseł narodowych i oświatowych, gdy opadła fala rewolucyjnych wystąpień – mogącemu sprzyjać sympatiom młodych, kierowanym ku innym polskim ugrupowaniom politycznym.

Przyszłość miała pokazać, że polityczne postawy młodych królewianków z okresu rewolucji 1905 r. i strajku szkolnego – ich pierwszego doświadczenia w otwartej walce z zaborcą, a niekiedy i z postawami pokolenia rodziców – okazały się trwałe. Po kilkunastu latach mieli oni witać odrodzenie Polski nadal wierni hasłom głoszonym w 1905 r.: w znakomitej większości jako patrioci, walczący o granice Drugiej Rzeczypospolitej, a później budujący niepodległe państwo, nieliczni spośród nich – uwiedzeni mirażem komunizmu – traktując je jako przeszkodę dla międzynarodowej rewolucji.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Państwowe w Łodzi

Łódzki Oddział Ochronny

Akta pn. Komitet Koronnego Oddziału Młodzieży Narodowej, sygn. 40.

Biblioteka Narodowa

Rękopisy

S. Szwedowski, Pisma, druki i odezwy starszego społeczeństwa przed i w trakcie I-ej wojny światowej od 1905 do 1918 r., 1/IV, akc. 16269S.

Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk

Związek Młodzieży Polskiej „Zet”, sygn. 7789, mf. 1424.

Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego

Rękopisy

S. Kozicki, Pamiętniki 1876–1939, t. II, sygn. 9783, mf. P-1651.

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego [BUW]

Rękopisy

S. Szwedowski, Dzieje ruchu zetowego w Polsce 1886–1945, t. I, sygn. 1745.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Dmowski R., *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*, Warszawa 1914.

Grabiec J., *Czerwona Warszawa przed ćwierć wiekiem. Moje wspomnienia*, Poznań 1925.

Polski Związek Ludowy. Materiały i dokumenty, oprac. J.S. Brzeziński, Warszawa 1957.

Przyczynek do postawy prawicy przedrozłamowej PPS wobec współpracy młodzieży polskiej z rosyjskim ruchem rewolucyjnym w 1900 roku, oprac. J. Targalski, „Pokolenia” 1966, nr 1, s. 87–90.

Socjaldemokracja Królestwa Polskiego o Litwy. Materiały i dokumenty, red. H. Buczek, F. Tych, t. I–II, Warszawa 1957–1963.

Stańczycy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich, wyb. M. Król, Warszawa 1985.

PRASA

„Czas” 1905.

„Czerwony Sztandar” 1905.

„Robotnik” 1905.

„Przegląd Socjaldemokratyczny” 1908.

OPRACOWANIA

- Bończa-Tomaszewski N., *Demokratyczna geneza nacjonalizmu. Intelktualne korzenie ruchu narodowo-demokratycznego*, Warszawa 2001.
- Cat-Mackiewicz S., *Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 września 1939 r.*, Warszawa 1989.
- Dobrowolski S., *Związek Młodzieży Polskiej (Zet) 1886–1906*, [w:] *Nasza walka o szkołę polską 1901–1917*, red. B. Nawroczyński, t. I, Warszawa 1932, s. 109–152.
- Garlicki A., *U źródeł obozu belwederskiego*, Warszawa 1978.
- Głuchowski J., *Strajk szkolny w roku 1905 w Częstochowie*, „Niepodległość” [Londyn] 1972, t. VIII, s. 135–137.
- Hass L., *Losy człowieka i pokolenia (Działalność S. Szwedowskiego w Związku Młodzieży Polskiej „Zet” i w Związku Patriotycznym)*, „Więź” 1973, nr 10, s. 108–120.
- Hillebrandt B., *Polskie organizacje młodzieżowe XIX i XX wieku. Zarys historii*, Warszawa 1986.
- Holzer J., Molenda J., *Polska w pierwszej wojnie światowej*, Warszawa 1967.
- Jaskólski M., *Kaduceus polski. Myśl polityczna konserwatystów krakowskich 1866–1934*, Warszawa 1990.
- Kaflńska M., *Publicystyka strajku szkolnego w 1905 r.*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2000, t. XXXIX, s. 47–62.
- Kawalec K., *Roman Dmowski*, Londyn 1996.
- Kiepuska H., *Warszawa w rewolucji 1905–1907*, Warszawa 1974.
- Kmieciak Z., *Postępowa myśl oświatowa w Królestwie Polskim w latach 1905–1914*, Warszawa 1961.
- Kowalski Z., *Udział młodzieży szkół lubelskich w strajku szkolnym 1905 r.*, „Rocznik Lubelski” 1963, t. VI, s. 185–214.
- Kozicki S., *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, Londyn 1964.
- Kurzyńska M., *O Melchiorze Wańkowiczu – nie wszystko*, Warszawa 1975.
- Łazuga W., *Ostatni stańczyk. Michał Bobrzyński – portret konserwatysty*, Poznań 1982.
- Micewski A., *Roman Dmowski*, Warszawa 1972.
- Michta N., *Postacie z przełomu wieków. Z kręgu działaczy SDKPiL*, Warszawa 1983.
- Molenda J., *Piłsudczycy a narodowi demokraci 1908–1918*, Warszawa 1980.
- Nałęcz D., *Sen o władzy. Inteligencja wobec niepodległości*, Warszawa 1994.
- Nałęcz T., *Irredenta polska*, Warszawa 1992.
- Nawroczyński B., *Dzieła wybrane*, t. I, Warszawa 1987.
- Nekrolog D. Rymkiewicza*, „Kronika Ruchu Rewolucyjnego” 1935, nr 1, s. 14–16.
- Nowacki T.W., *Młodzież tworzy historię Zwycięska walka młodzieży o szkołę polską 1901–1917*, Lublin 2011.

- Olstowski P., *Generał Gustaw Orlicz-Dreszer (1889–1936). Dowódca wojskowy i działacz społeczno-polityczny*, Toruń 2000.
- Rakowski J., *Zetowcy i piłsudczycy (1)*, „Zeszyty Historyczne” [Paryż] 1980, z. 54, s. 3–39.
- Rakowski J., *Zetowcy i piłsudczycy (2)*, „Zeszyty Historyczne” [Paryż] 1981, z. 55, s. 3–94.
- Rakowski J., *Zetowcy i piłsudczycy (dok.)*, „Zeszyty Historyczne” [Paryż] 1981, z. 56, s. 3–72.
- Rewolucja 1905*, red. K. Piskała, W. Marzec, Warszawa 2013.
- Samuś P., *Dzieje SDKPiL w Łodzi 1893–1918*, Łódź 1984.
- Stankiewicz W., *Czasopiśmiennictwo ludowe w Królestwie Polskim 1905–1914*, Warszawa 1957.
- Suleja W., *Józef Piłsudski*, Wrocław 1995.
- Szymańska W., *Pierwsza konferencja młodzieży uniwersyteckiej PPS, „Niepodległość” 1935*, t. XI, s. 145–151.
- Tomicki J., *Polska Partia Socjalistyczna 1892–1948*, Warszawa 1983.
- Waingertner P., *Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch zetowy (1886–1996)*, Łódź 2017.
- Wapiński R., *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław 1980.
- Wapiński R., *Roman Dmowski*, Lublin 1988.
- Żarnowski J., *Z dziejów strajku szkolnego 1905 r.*, *Przegląd Historyczny* 1955, t. XLVI, nr 1–2, s. 184–212.
-

NOTKA O AUTORZE:

Prof. dr hab. Przemysław Waingertner – kierownik Katedry Historii Polski Najnowszej w Instytucie Historii, na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego, kierownik Interdyscyplinarnych Humanistycznych Studiów Doktoranckich UŁ, wiceprezes Okręgu Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego, przewodniczący Komitetu Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Łodzi.

Zainteresowania naukowe: polska myśl polityczna i czyn zbrojny w XX w., dzieje Drugiej Rzeczypospolitej, historia Łodzi i regionu w XX w.

przemyslaw.waingertner@uni.lodz.pl; wajn@op.pl